fahs

Kulturhistorisk tidsskrift udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund

Nr. 2/2021

FAHS
Frederiksborg Amts Historiske Samfund

Medlemsblad for
Frederiksborg Amts Historiske Samfund

Tilrettelæggelse:
Margrethe Krogh (ansvh. redaktør)
Layout: Lars Bjørn Madsen
FAHS udkommer 4 gange årligt. Artikler sendes til **post@fahs.dk**

Bestyrelsen:
Margrethe Krogh (formand)
Eva Tønnesen (næstformand)
Henrik Bachmann (kasserer)
Lene Falster (sekretær)
Lars Bjørn Madsen (redaktør)
Lone Hvass
Kjartan Langsted

Kontakt til foreningen:
post@fahs.dk
Margrethe Krogh: tlf. 30117232,
Mail: formanden@fahs.dk

Vedr. medlemskab:
Se hjemmesiden eller kontakt
Henrik Bachmann, kasserer@fahs.dk
På **www.fahs.dk** finder man bl.a. opdaterede oplysninger om udflugter og foredrag. Desuden register til årbøgerne 1906-2000 samt en oversigt over de ældre årbøger, som foreningen stadig har til salg ved henvendelse til Henrik Bachmann.
Foreningens kontonummer er 2670 4374 709599. MobilePay: 98283.

Forsidebillede: *Frants Henningsen var en af mange kunstnere, der omkring århundredskiftet skildrede Nordkysten. Her er det børnenes sommerglæder i Hornbæk, skildret i 1884. Maleri i privateje. T.h.: Nu fældede vejtræer ved Søborg. Fotografi: Lars Bjørn Madsen 2013.*

Vejtræer
-et kommunalt pionérprojekt?

Vi er nok mange, der kunne drømme om, at vort gamle amts kommuner genplantede træer langs landevejene, der således ville blive en af Nordsjællands herlighedsværdier. Vejtræer blev i fordums tid plantet netop for at højne vejenes visuelle kvalitet, samtidig med at de rationelt tænkt skulle markere vejens forløb, hvilket kunne være en fordel i tåge eller ved kraftigt snefald. Træerne var på alle måder vejenes uundværlige møblement, der blev passet og plejet omhyggeligt. Som søjler stod de ofte århundredgamle vejtræer på rad og række og markerede vejbanen på smukkeste vis, og deres kroner lukkede sig blidt om den vejfarende, uden at de hindrede synet af det omgivende landskab, der åbenbarede sig mellem søjlerækkerne. Vejtræerne blev nærmest udryddet i 1960'erne, da de ansås for farlige for bilisterne. I dag er opfattelsen en anden: vejtræer får bilister til at sænke farten!
Vejtræer burde atter være en del af vort kulturmiljø. Det er i hvert fald opfattelsen i Tyskland og andre lande, hvor vejtræerne nyder stor bevågenhed. Lad os følge eksemplet og genplante træer langs vore veje!

Storhøjene i Nordsjælland
og Egtvedpigen fra Jylland

af Lone Hvass

Egtvedpigen tegnet af konservator G. Rosenberg i 1924.

Den 24. februar 1921, for noget nær hundrede år siden, blev der fra Egtved sendt et brev til Nationalmuseet, hvis indhold lød »Da jeg ved Flytning af en gammel Kæmpehøj paa min Mark, i Dag er stødt paa en udhulet Træstamme med Laag, formoder jeg det er en gammel Begravelse og hvis samme har nogen interesse for Museet har jeg standset Arbejdet«. Nationalmuseet kom til stede og konstaterede, at det ganske rigtigt var en egekiste fra bronzealderen, men februar måned indbød ikke til nærmere undersøgelse på stedet. Kisten med dens indhold blev sendt med toget til Nationalmuseet, hvor dens indhold blev grundig undersøgt og derefter udstillet i oldtidsafdelingen, hvor den har stået siden. Fundet er i dag verdensberømt på grund af den unge piges fuldstændige dagligdragt, trøjen, det fine snoreskørt og ikke mindst barkspanden med den gærede drik, en slags med honningsødet øl. Egtvedfundet har i de sidste hundrede år hørt til et af Nationalmuseets fornemste klenodier. I 1980 blev resterne af højen, som gårdejeren havde fjernet, arkæologisk undersøgt, inden højen blev genopført, og landskabet omkring højen af Egtved Kommune førtes tilbage til bronzealderen. Senere dendrokronologiske undersøgelser af egekisten daterede fundet til 1370 f.Kr. Det var fældningsåret for det træ, hvoraf kisten - den udhulede egestamme - var fremstillet. Formentlig også det år, pigen døde og blev begravet.

Højbyggeriet i Nordsjælland

100-års jubilæet for fundet gør det aktuelt at se på de samtidige gravhøje her i Nordsjælland. Men først gravhøjsituationen i hele landet. I Danmark findes der omkring 60.000 gravhøje, men det oprindelige tal har været langt højere. I bronzealderens anden periode fra 1600 - 1400 f.Kr. påbegyndtes et stort byggeri af store gravhøje - et kort fænomen i forhistorisk perspektiv, men netop så store høje, som den, Egtvedpigen blev fundet i. 11.000 af de store høje er fredet og stammer næsten alle fra bronzealderen, og de er især bevaret i Nordsjælland og Nordvestjylland. De kan heldigvis ikke fjernes, som højen i Egtved beklageligvis blev det i 1921. Det var næsten hundrede år efter, at det allerførste fund af en egekiste fra bronzealderen i 1823 var fundet i Foldingbro tæt ved Kongeaaen.

Maglehøje ved Raageleje. Fotografier: Lars Bjørn Madsen, marts 2018 og december 2020.

Der er i Nordsjælland registreret omkring 500 storhøje, hvoraf ganske få er arkæologisk undersøgt - bare omkring en halv snes stykker. Størrelsen på højene varierer fra 5 m i diameter til de største på 30-40 m og med en højde på omkring 2-7 meter. I Holbo Herred er registreret 107 storhøje, 230 i Kronborg-Lynge Herred og 229 i Frederiksborg-Lynge Herred. Til en normal storhøj gik ca. 3 ha godt græsningsland, og randsten omkring højene markerede det indviede område og holdt samtidig på højfylden. Højene fik forskellige udformninger, omkranset af jordvolde, kompakte gærder af opretstående sten og stenlægninger. Kisterne bestod af udhulede egestammer - bulkister, plankekister, eller mindre trækamre m.m., dækket af bl.a. stenpakninger, græstørv og tang.

Højene har været opført af magtfulde høvdingeslægter, som markerede deres position i samfundet, og med højenes beliggenhed demonstrerede deres ejendom, sociale anseelse og ikke mindst forfædrenes grave. Maglehøjene ved Bakkebjerg, hvor der oprindeligt lå mindst 34 høje (Museum Nordsjælland har i samarbejde med Gribskov Kommune opsat skiltning og en trampesti ved højene) hører til de mest imponerende gravminder i Nordsjælland. De største af højene er over 30 m i diameter og omtrent 8 m høje, mens de sløjfede høje til gengæld har givet mange gravfund fra hele bronzealderen og begyndelsen af jernalderen. Ligesom gravhøjene i Hornbæk Plantage, der ligger tæt ved stenalderskrænten, havde man også fra Maglehøje vid udsigt over havet.

I højene blev slægternes udvalgte mænd, kvinder og børn begravet med bronzevåben, bronzesmykker, redskaber og meget mere. Højene blev opført over centrale grave, og det var grundlæggeren af højen eller de efterladte, der bestemte, hvor den skulle placeres. Flere begravelser, sikkert fra den samme slægt, fulgte efter, og højene voksede i højde og bredde.

Garderhøj nord for København. (Løfthøj) i Sokkelund herred, lå mellem Kgs. Lyngby og Gentofte, men blev sløjfet i forbindelse med anlæggelsen af Københavns befæstning i 1886. Højen havde ellers været en af de rigtig store bronzealderhøje, 33 m i diameter og næsten 7 m høj. Assistent ved Nationalmuseet, Sophus Müller, og Natio-

nalmuseets tegner, kaptajn A.P. Madsen stod for undersøgelsen af den. Der var ikke nogen egekiste bevaret, men midt på bunden af højen stod centralgraven, en rektangulær ramme af kantstillede sten. De havde omsluttet en egekiste omgivet af et tykt lag bændeltang, men kisten var næsten opløst; dog var der svage spor af uldtøj og dyreskind. Graven havde tilhørt en mand med et rigt gravudstyr, bl.a. et sværd i en træskede og en guldarmring. Ved sværdet lå en lædertaske, hvis indhold tolkedes som magisk. En lignende havde man allerede fundet i 1845 i en gravhøj ved Hvidegaarden ikke langt fra Garderhøj. Her var den døde blevet brændt, men bevaret var et smukt bronzesværd med skede af læder, som har været fastgjort til læderbæltet, dernæst ragekniv, pincet, kniv, ildsten og kæbeben af et væsel. Manden har formodentlig været en slags shaman med forbindelse til det overnaturlige.

Havde man engang haft forhåbning om endelig at finde en velbevaret egekiste på Sjælland, efter at havde fundet så mange velbevarede egekister i Jylland i sidste halvdel af 1800-tallet, blev man slemt skuffet. Når egekisterne i Jylland var så velbevarede, skyldtes det nemlig bl.a. højenes opbygning af fugtige græstørv, for derved er en proces gået i gang, der svarer til den proces, som finder sted ved dannelse af myremalm. Denne er dannet ved en iltnings- og reduktionsproces som netop foregår i vandholdige jordlag. En mulighed er, at tørvene i de områder, hvor man har fundet egekistegravene velbevarede igennem tusinde af år, af jordbundsmæssige årsager har været bedre at bygge med, hvis de var fugtige. Således at tørven dannede en stenhård kappe og indesluttede egekisten i et fugtigt og iltfattigt jordlag. Ved undersøgelse i 1980 af den næsten fjernede storhøj i Egtved var det sidste hjørne af denne al-kappe stadig bevaret. Den var stadig grå og fugtig og havde dermed bevaret egekisten igennem 3.000 år. Flere beskrivelser af de jyske bronzealderhøje fortæller om vand, der pludselig væld-ede ud af højen, når man gravede ned i højens top.

Så meget om storhøjene – for det var jo netop i en sådan, at den unge pige i Egtved blev gravlagt. Ingen tvivl om, at hun har haft en betydning i bygden. Hendes fine smykkeplade med den smukke spiraldekoration var højdepunktet for den ældre bronzealders kunstneriske formåen.

Liv Appel fra Museum Nordsjælland beskriver de mange depotfund fra den yngre del af bronzealderen, som blev ofret i Blistrup Sogn. Rige metalnedlæggelser i mindre mosehuller, som lå i tilknytning til vigtige knudepunkter for færdslen gennem området, hvor

Fundet fra Ludshøj. Fotograf Arnold Mikkelsen. Nationalmuseet.
Nederst: Bronzebæltepladen fra Langstrup. Fotografi: Roberto Fortuna. Nationalmuseet.

især den store gravhøj, Ludshøj (Ludehøj) ved Lyshøjgaard nær Blistrup lå, og som i 1871 blev undersøgt af C.F. Herbst og H. Petersen. Den målte ca. 33 m i diameter og var mindst 4 m høj. Graven hører til yngre bronzealder, og i denne var anbragt en stenkiste, hvori lå de brændte knogler af en mand, som havde fået et meget rigt udstyr med sig i graven. Udstyret, der ikke havde været på ligbålet, bestod af et bronzesværd, en bronzekniv, et formodet pilekogger, dernæst en ragekniv med guldtråd viklet om grebet, samt en pincet af guld. Guldgenstandene vejede tilsammen godt 43 gram.

Vi har desværre meget få bopladser i Nordsjælland fra den ældre bronzealder, men fra den yngre bronzealder kendes til gengæld flere, hvor de kendte bopladser ligger tilbagetrukket ca. 1-2 km længere inde på det centrale bakkedrag, end vi ser med bæltet af gravhøje. Vadestederne fik betydning for samfærdslen; f.eks. blev Blistrup-området en slags transportkorridor mellem indlandet og kysten. Skiftende valg af vadesteder og gennemfartsveje affødte foranderlige magtforhold imellem de lokale høvdinge, der forsøgte at kontrollere færdslen gennem området og bådene, der udgik fra stranden. Derfor blev der foretaget ritualer som f.eks. lurblæsning, deponering af bronzegenstande og gravlæggelser på udvalgte steder i landskabet.

I 1880 fandt bonden Hans Børgesen i Langstrup ved Nivaa i blot et spadestiks dybde - lige under overfladen – en bronzebælteplade, 2 spiralarmringe og en bronzekniv. I området omkring Langstrup findes flere moser, men i hvilken fundet blev gjort vides desværre ikke. På den tid var der gode priser for oldsager. En antikvitetshandler Levin købte således fundet for 250 kr., hvilket var mange penge dengang, og efterfølgende er fundet heldigvis havnet på Nationalmuseet. Tidsmæssigt er bronzegenstandene præcis fra samme periode som Egtved-fundet. De tilhører de mange votivgaver som findes i store mængder af landets moser og fugtige engdrag. I ofringerne indgik bronzesager som f.eks. Blistrup-lurene, smykkesættet fra Langstrup, forskellige våben og kultgenstande,

som den kendte Solvogn fra Trundholm Mose i Odsherred. Ved et gammelt vadested fra Lavø til Ørby i Ramløse sogn var et depotfund nedlagt i et lille vandløb. Fundet blev i 1926 besigtiget af Nationalmuseet. Det bestod af en fornem bronzebælteplade med spiraldekoration, en bronzebæltekrave, bronzebukler og en bronzekniv. Det afgørende for ofringen var metallets kostbarhed.

Et hidtil upåagtet aspekt af bronzealderfolkets levevis har Museum Nordsjælland også gjort opmærksom på. Det er bronzealderfolkets maritime ressourceudnyttelse, som museet finder i gravenes konstruktion og blandt gravgodset. Konstruktionsdetaljer i gravene, som f.eks. rester af tangpakning lig den i Garderhøj, strandsten og ral, desuden fiskekroge af ben eller bronze, giver indtryk af, at bronzealdermennesket har haft meget mere maritim økonomi, end man hidtil havde antaget. Bronzealderens befolkning i Nordsjælland og andre steder i Danmark, har ligesom senere tiders kystbefolkning fanget fisk, skaldyr og muslinger. Museum Nordsjælland har også med Liv Appels undersøgelser givet et indblik i bronzealderfolkenes færdsel på havet og over land, bl.a. ved helleristningernes skibsmotiver. Dem, som vi finder på Bornholm og på de sto-

På Birkerøgelsstenen ved Gilleleje ser man to lange bronzealderskibe. Det nederste skib har hestehoveder i begge stævnene. Fotografi: Nationalmuseet.
Herunder: En af Rævehøjene i Skodsborg Hegn ved Skodsborgvejen. Fotografi: Lone Hvass 2021.

Den markante Musehøj sydvest for Raageleje ligger som en fredet helle i det tæt bebyggede sommerhusområde. Fotografi: Lone Hvass 2021.
Fotografiet side 9: Ludshøj (Lushøj) er opført på en bakketop, 47 m.o.h. nær Ludshøjgaard ved Blistrup. Fotografi: Lars Bjørn Madsen 2021.

re klippeflader i Bohuslen, men også i Nordsjælland, hvor der i gravhøjen på Birkerøgelgaard, sydvest for Gilleleje, blev fundet en sten med hele to skibe. Stenen har engang indgået i højens randstenkæde. De lange både med mandskabsstreger indtegnet har svungne stævne, og de blev padlet frem, hvilket har gjort det muligt at komme til bredder og kyster i fjerne områder. Det var en af de måder, hvorpå man kunne dække behovet for bronze og guld til smykker, våben og redskaber blandt de lokale høvdinge. Jørgen Jensen skriver i Danmarks Oldtid, Bronzealderen 2.000 – 700 f.Kr. at det er overvejende sandsynligt, at helleristningerne afbilder de skibe, som for mere end tre tusinde år siden krydsede de havstrækninger, der også dengang omgav Danmark. Lange, slanke både, ofte med en besætning på mere end en snes mand og med last af de varer, som var mest efterspurgt blandt Sydskandinaviens bronzealdermennesker. Skibene og importen af bronzegenstande m.m. hørte sammen.

Ud fra centraleuropæiske undersøgelser af bronzealdersamfund, ved man at bygderne med en indbyrdes afstand af ca. 100-200 km var forbundet med hinanden i et netværk af alliancer, der sikrede udveksling af prestigevarer og metal- og i nogle tilfælde af mennesker. Et godt eksempel er f.eks. en gruppe af syvhøje på Præstegaardsmarken, Melby sogn i Strø Herred, som blev under søgt i 1967. Inden da havde vejmand Ove Jensen fjernet resterne af en høj, en stenpakning og en grav. Han havde begyndt undersøgelsen inden arkæologerne dukkede op, og havde fundet bronzehylstre fra et snoreskørt, en bronzedolk, en bronzehalskrave, og en lille bælteplade samt en bronzebukkel. Gravgaverne lå gennemrodet, og liget, der kun var synligt som aftryk i en stenpakning, har sandsynligvis lig-get i en bulkiste. Da museet dukkede op, fandtes i den gennemgravede jord en ravperle, en større bronzebukkel, et brudstykke af en halskrave og enkelte bronzehylstre til snoreskørtet, foruden noget uldstof. Dernæst lå der en oval ravperle og en blå glasperle trukket på en tynd spiraltråd af bronze. Den blå glasperle stammer sandsynligvis fra et ægæisk-orientalsk område. Som en eksotisk genstand er den gået fra hånd til hånd, hundrede af kilometer tværs

gennem Europa, ad de europæiske floder og via bygdernes indbyrdes forbindelser. Graven giver foruden den eksotiske blå perle, der som en amulet blev båret af kvinden, der ligesom Egtvedpigen var iklædt et snoreskørt. På dette snoreskørt var de nedhængende snore dog forsynet med bronzeblik, der har klinget æggende, når hun bevægede sig.

I bronzealderens følgende århundreder, 1200-700 f.Kr., blev der bygget langt færre storhøje. Der blev inddraget nyt land og anlagt flere bebyggelser. Derfor er fundene fra den yngre bronzealder langt flere end fra dem ældre bronzealder. Bopladser og depotfund fra den tid findes i hele Nordsjælland. Gravskikken ændrede sig, de døde blev begravet i små lave høje, og ligbrændingsskikken vandt ind, og urnebegravelser blev sat i kanten af de store ældre høje. I Hornbæk Plantage findes der mellem de store høje mange små lave høje. At de små høje netop er bevaret dér, kan vi takke sandflugten i 1600-1700 for, da man for at beskytte de tilliggende landsbymarker tilplantede hele området med træer, og med skovforordningen i 1804 hegnede plantagen og derved beskyttede højene mod landbrugsarbejde og dyrehold. Kun en tredjedel af landet var under plov inden udskiftningen i slutningen af 1700-årene; derfor blev højene liggende i de gamle overdrevslandskaber og manede de følgende generationer til eftertanke, med deres sagn og historier. Men med udskiftningen og den øgede opdyrkning af landet begyndte sløjfningerne af højene, og samtidig begyndte fundene at strømme ind til Nationalmuseet, blandt dem mange bronzealderfund. Arkæologiske undersøgelser begyndte ikke mindst anført af Frederik 7. selv.

I 1937 kom naturfredningsloven, hvorved alle jordfaste fortidsminder, såsom

De overpløjede gravhøje lader sig kun ane for det trænede øje. Som her set fra Havrevangsvej ved Hornbæk. Fotografi: Lone Hvass 2021.

gravhøje, gravpladser, stendysser og bautastene, voldsteder og andre befæstningsanlæg, samt ruiner blev fredet.
I Nationalmuseets arkiv har man siden 1873 søgt at registrere alt hvad der er bevaret fra oldtiden. I 1937 var der 7717 fredede fortidsminder. Efter fredningsberejsningen i 1937-57 var tallet 23.774 fredlyste mindesmærker, især fra forhistorisk tid.
Med til billedet af højenes udbredelse i Nordsjælland hører de overpløjede gravhøje, som ikke er fredede. Mange steder kan man nær de velbevarede høje også se de efterhånden kun svage spor af oprindeligt store høje. Nu blot som en krusning på marken.
Blandt de mange store høje i Nordsjælland er det kun en halv snes, der er undersøgt, hvilket i forhold til det øvrige land er ganske få. Det var især arkæologen Vilhelm Boye (1837-96), der stod for de fleste undersøgelser i slutningen af 1800-årene. Boye havde ført en lidt omtumlet tilværelse bl.a. som lærer i Amsterdam og foretaget udgravninger i Sverige, men i en moden alder blev han fastansat ved Nationalmuseet. Herefter fulgte hans undersøgelser af de nordsjællandske høje fra 1880´erne og frem til 1890. Han var en munter herre, og når han dukkede op hos lodsejerne, skulle han have udtalt: »Mit navn er Boye, jeg graver dysser og gamle høje«. Poesien har han været tæt på med sit giftermål med Drachmanns søster.
En god idé for de rejselystne i Coronatider er en tur til Egtvedhøjen i Jylland. Der er en lille udstilling på stedet og ikke mindst den herlige Vejle Ådal i nærheden. Det genskabte landskab omkring den retablerede storhøj kan

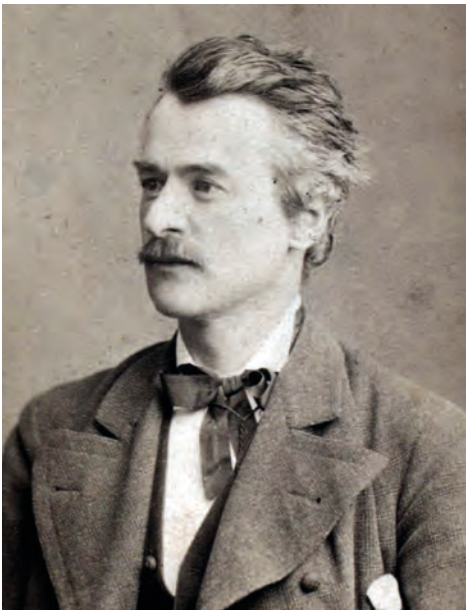

godt give en ide om det landskab, som Egtvedpigen engang levede i og døde i. Vi får et billede af et samfund - ikke som agerbrugsdyrkere på faste gårde - men af et samfund, der drev rundt med deres dyreflokke på nogle tidspunkter af året. Et diskussionsemne, som nok i de nærmeste år vil optage arkæologer, geologer og strontiumsforskere.

Supplerende litteratur:

Egtvedpigen, af Lone Hvass; 2000.

Manden i kisten, hvad bronzealderens gravhøje gemte, af Jørgen Jensen; 1998.

Danmarks Oldtid, Bronzealder 2000-700 f.Kr., af Jørgen Jensen; 2002.

Rige bronzealderfund er gjort ved årtusindgamle trafik-knudepunkter, af Liv Appel og Jannie Olsen; Museum Nordsjælland Årbog 2011.

Kostbart bronzealder guld fra Stokkerup Mark ved Græsted, af Liv Appel; årbog for Holbo Herreds historiske Centre 2004.

Konk som agn, af Liv Appel og Pernille Pantmann; Skalk nr. 5, okt. 2012. 2011

Tæt på kystskrænten i Hornbæk Plantage ligger gravhøjene tæt og har utvivlsomt gjort det langs hele Nordkysten. Fotografi: Lone Hvass.

Nordsjælland Rundt

En brandhærget by

Den gamle købstad, Slangerup, har været hærget af adskillige brande i årenes løb: 1672, 1677, 1719, 1724, 1803 og 1808 var blot nogle af de slemme år, og man mente endog, at mange af brandene var påsat, men ilden fik samtid god næring i de mange stråtækte huse, byen havde. Branden i 1808 var ganske alvorlig; ikke kun på grund af tabet af 4 gårde, 18 huse og laden på Hestetovet, men fordi, amtmanden, Hans N. Arctander havde fået den idé, at Slangerup nu skulle nedlægges som købstad. Det var dårlige tider for byen, selv om mange troede, at landboreformerne skulle bringe byen velstand. De mange stråtækte huse vidnede ikke just om dette, og indbyggertallet var faldet med godt 100 de seneste 12-16 år. Det ville blive dyrt at genopføre de mange huse efter branden, men klart billigere, hvis Slangerup blev en landsby i stedet for en købstad med de krav, der på mange måder stilledes til en sådan. Samtidig var det mere nærliggende, at den mere velstillede og bedre beliggende Frederiksund blev købstad, og således blev det. I 1809 var Slangerups tid som købstad endegyldigt forbi, og i dag vidner den store kirke på samme måde som i Søborg om en fortid som købstad.

Men ildebrande slap man ikke for. I foråret 1853 var den gal igen, og i den anledning valgte flere byer at hjælpe de betrængte Slangerup-borgere. I Helsingør valgte en række prominente borgere at indrykke den her viste annonce. ***LBM***

Opfordring.

Torsdagen den 26de f. M. har en frygtelig Ulykke ramt Landsbyen Slangerup, idet den største Deel af samme er afbrændt. Ikke mindre end 40 Familier ere ved denne Leilighed blevne husvilde, og have saa at sige mistet Alt. Ulykken var saameget større, som ikkun Lidet var assureret. Her er altsaa øieblikkelig Nød tilstede, og vi Undertegnede tro derfor at imødekomme et almindeligt Ønske her i Byen, ved at sammentræde i en Comitee for at samle Bidrag, store og smaae, efter Enhvers Evne, til Afhjælpning af den første øieblikkelige Nød, hvilke Bidrag modtages af Enhver af Undertegnede.

Helsingør, den 30te Juni 1853.

E. v. Mehren. C. F. Bache.
A. P. Berg, jun. C. Bockelund. Grüner.
J. P. Jensen. Jensenius. Otto Jespersen.
Joelsson. R. Kierboe. L. F. Kirck.
M. E. Lindhart. J. S. Nathanson.
Pontoppidan. F. Pullich. C. F. Rusch.
Chr. Svendsen. A. Østergreen.

Gode råd i en kolera-tid

I denne tid kæmper hele verden mod Covid-19-pandemien, og vi har alle måttet ændre vor livsførelse og dagligdag radikalt. Derfor er det beklageligvis ganske

aktuelt at kaste blikket tilbage på en anden alvorlig epidemi herhjemme, om end det ikke var en pandemi.

I 1853 blev København nemlig ramt af en voldsom kolera-epidemi, som i løbet af få måneder tog livet af nær 5.000 mennesker, og det betød, at der måtte gøres alt for at bremse udbredelsen af sygdommen til resten af landet. Koleraen skyldtes datidens ekstremt dårlige hygiejne, hvorfor man naturligt havde stærkt fokus på denne. I alle landets aviser indrykkedes annoncer og bekendtgørelser, der skulle få folk til at ændre adfærd i forsøget på at bekæmpe sygdommen.

Især var det myndighederne magtpåliggende at sørge for, at borgerne skulle »sørge for, at de dem vedkommende Rendestene og Gadestrækninger holdes behørligen rene og frie for Stank, men ogsaa at iagttage det samme med Hensyn til det Indre af Huse og Gaardspladse ved omhyggelig Feining, Udskylning og Bortførelse af Alt, hvad der kan udbrede Stank og skadelige Dunster, og især ved omhyggelig Reenholdelse af Svinestier, Priveter og Skarnkuler.« Det var før kloakeringens tid, så gaderne var forsynet med åbne rendestene, og det var de enkelte grundejeres ansvar at holde gadestrækningen ren ud for deres ejendomme og til midten af gaden. Således skulle husejerne sørge for at stillestående vand i rendestenene om sommeren straks skulle fejes væk, og rendestenene efterfølgende skylles rene. Opfejet skarn skulle straks køres væk.

Der var naturligvis også gode råd til, hvordan man skulle gebærde sig i almindelighed:

»1) Man maa undgaae Opholdet i indsluttet fordærvet og fugtig Luft. Denne maa derfor flittigt renses og fornyes ved dagligen at aabne Vinduerne og fjerne Alt, som fylder Luften med skadelige Uddunstninger; den størst mulige Reenlighed saavel i som omkring Boligerne maa iagttages.

2) Man maa vogte sig for Forkjølelse, deels ved ikke at udsætte sig for pludselig Vexel

Bekjendtgjørelse fra Sundhedscommissionen.

I Henhold til Forordning 19de Juni 1831 § 12 og Forordning 8de August 1832 § 2 og i Betragtning af, at det ifølge disse Lovbestemmelser under de forhaandenværende Omstændigheder paaligger Sundhedscommissionen paa bedste og virksomste Maade at sørge for den, for at holde Cholerasmitten borte, saa vigtige Reenlighed, og for at Alt bortfjernes, hvad der kan have en Sygdommens Udbredelse befordrende Indflydelse paa Luften, **bestemmes det herved, at Svinehold indtil videre skal være forbudt heri Byen.** Denne Bestemmelse træder i Kraft den 1ste August næstkommende og skal være gjældende for alle Huse, Gaarde og Grunde, der ere beliggende indenfor Byens forrige Consumtionsporte.

Helsingør, den 23de Juli 1853.

Sundhedscommissionen.

I Henhold til Sundhedscommissionens Bekjendtgjørelse af Dags Dato, hvorved det fra den 1ste August næstkommende at regne og indtil videre forbydes, at holde Svijn heri Byen, paa

I dag er det sundhedsministeren bistået af fagfolk, der træder frem og meddeler nye stramninger for at standse Corona-smitten. Dengang i 1853, var det købstædernes sundhedskommissioner, der ved bekendtgørelser i aviserne meddelte nye tiltag. Annonce i Helsingørs Avis 1853.

af Varme og Kulde, deels ved en passende Klædedragt, deels ved snarest muligt at skifte vaade Klædningsstykker. I Særdeleshed gavnligt er et varmt Bælte om Maven og uldne Klæder nærmest Kroppen, hvorved mild Hududdunstning befordres.

3) Man maa sørge for Reenlighed, saavel i Linned og Lagener, som ved Badning og Vaskning af Legemet, dog at ved kolde Bades Brug i fri Luft anvendes særdeles Forsigtighed, ligesom ved de varme Bade.

4) Man må vogte sig for uafbrudt Aandsanstrængelse, nedtrykkende Sindslidelser, især Ængstelse og Frygt, Nattevaagen og Alt, hvad der forresten svækker Legemet.

5) Man maa iagttage Maadehold i Spise og Drikke. Saavel Mangel paa disse som en altfor stor Mængde og slet Beskaffenhed, har i denne Henseende en skadelig Indflydelse. Man maa desaarsag afholde sig fra Nydelse af alle sværtfordøielig, sure, fede, opblæsende og afførende Fødemidler, saa-

som raa, især umodne Frugter og Haveurter, Meloner, Agurker, Kaal og Roer, det Fede af Flæsk, meget fede Fisk osv. Gavnligt er det at tilberede Maden med en passende Tilsætning af de almindelige Kryderier. Af Drikkevarer maa især undgaaes daarligt Vand, slet gæret eller suurt Øl, suur Melk og en umaadelig Nydelse af Brændeviin. Derimod vil en ringe Qvantitet af sidstnævnte Drik, tilberedet med kryddrede og bittre Substantser, ikke skade de dertil Vante; lige saa lidet som en maadelig Nydelse af god Viin. Ialmindelighed fortsætter man bedst sin tilvante Levemaade, forsaavidt den ikke staaer i Strid med Ovenanførte.« ***LBM***

Et billede af Esrum Kro

Billedet af Esrum Kro herover er tegnet af Hans Schmidt omkring 1884 til Illustreret Tidende. I de lave bygninger med det meget høje tag, som på tegningen synes at være stråtækt, selv om det dog er tegl, var henholdsvis købmandshandel og krostue. Esrum har altid haft en kro, og man kender en sådan helt tilbage til omkring 1100-årene, da Esrum Kloster blev opført. Man ved dog ikke så meget om kroen på det tidspunkt, og bygningerne, som ses her, er vel opført engang i det 18. århundrede, måske samtidig med at man omkring 1740 byggede en rejsestald til kroen. Før den tid kunne gæsterne altid benytte den nærliggende ladegård, som Esrum Kloster på det tidspunkt var ombygget til, men da staldbygningerne her blev nedrevet i 1744-45, måtte kroen da have sin egen stald. Den hyggelige have, man ser foran bygningerne, er senere blevet sløjfet, og den brolagte plads udvidet. Kroen brændte helt ned i 1907, men allerede året efter var den genopbygget i sin nuværende udformning; en stor, lys og venlig og såre tidstypisk bygning (herunder), tegnet af arkitekten C. Harild.

LBM

En konfirmation i 1840'erne i Tjæreby Kirke

Af Ole Blåkilde, Alsønderup-Tjæreby Lokalarkiv.

Inspektøren på Hillerød købstads kommuneskole på Ndr. Banevej hed Peter Petersen i de første årtier af 1900-årene. Han optegnede ældre menneskers beretninger, således også, hvad den dengang over 80-årige Margrethe Mogensen (fotografiet herover) fortalte. Hun var født i 1829 på en lille landejendom - et såkaldt afbyggersted - på Tulstrup Mark. Senere blev ejendommen kaldt Ellegaarden, og efter mange år og en brand indrettet til restaurant, og landbrugsjorden blev bebygget.
Margrethes far, Hans Andersen Ruth, født 1807, var landmand og mest musiker. Han spillede både på landet og i Hillerød og både efter og uden noder. Margrethe Mogensen var storesøster til min farmors far, altså til min oldefar. Min far oplevede som barn, at hans morfar tog ham med til sin over 80 år gamle søster, Margrethe Mogensen, i Helsingørsgade. Hun havde lige fået brænde hjem: »Gå ind i køkkenet og få en bajer, jeg skal lige kytte det her brænde ind«.
Hun kom til at tjene i Hillerød og blev senere gift med slagtermester Peter Mogensen. Hendes søn og sønnesøn videreførte slagterforretningen i Slotsgade. Om vinteren skar de is på Slotssøen og gravede det ned til senere kølebrug. Det skete på deres areal, hvor vejen senere fik navnet Peter Mogensensvej.
Blandt meget andet fortalte Margrethe Mogensen om sin konfirmation:
»Da jeg skulle til at gå til præst, gik min far og mig op til præsten i Frederiksborg. Vi havde noget jord, som hørte under Slotssognet.
Det var om foråret, og nu var det sådan,

Peter Mogensens Kjød Udsalg i Slotsgade 66, Hillerød. Alsønderup-Tjæreby Lokalarkiv.

Margrethe Mogensen i sine 80´ere bag sin bolig i Helsingørsgade. Fotografi i privateje.

at provsten ville have de fine for sig selv om sommeren og ikke sådan en bondetøs som mig. Da vi kommer ind hos provsten, giver han mig en bog at læse i, og jeg læste det, der stod; noget om en lodden hue. Så ta´r provsten bogen og siger: »Kan du sige mig, hvad er en lodden hue?« Det var jo noget farligt vrøvl, det var jo ikke noget at spørge om, så det ville jeg ikke svare på. Så siger han til min far: »Ja, der kan De se, min gode mand, hun kan jo ikke svare, så jeg kan sandelig ikke konfirmere hende«.

Så gik min far med mig igen, men da vi kom udenfor sagde han: »Jeg skal fanden danse mig nok få dig konfirmeret«, og så gik vi ud til pastor Sommer i Tjæreby. Det var sådan en herlig mand; han ville gerne have mig - nu havde også en af hans sønner gået hos min far og lært at spille.

Næste vinter gik jeg så til præst; det er den bedste vinter, jeg har haft. Sommer lagde ud for os, at vi skulle være tro, flinke og flittige og holde os til Guds ord, og skulle vi komme galt af sted med noget og trænge til at blive hjulpet, skulle vi komme til ham. Ja, han var en dejlig mand. Vi var hos præsten hele formiddagen. Tøserne sad på nogle brædder, der var lagt på et par ølfjerdinger (halve tønder), men drengene skulle stå op, så nær som en halt dreng fra Tulstrup, han fik lov at sidde på enden af tøsebænken. Præstens egen dreng måtte også stå op.

Inden vi skulle konfirmeres, trak vi lod om, hvor vi skulle stå på kirkegulvet, og hans egen søn trak med. Sommer ville nu have, at vi trak lod, for, sagde han: »Der er ikke noget, der hedder nederst i Guds rige.« Jeg trak nr. 10.

Jeg husker så tydelig mit konfirmationstøj. Jeg havde hue med lidt sølv på nakken, røde hage- og nakkebånd, og så havde jeg et violet merinosliv og et hvergarnsskørt, begge dele med indvævede gule pletter, og et vadmels-

sjal, som min mor selv havde spundet til, der var trukket tråde ud, så der blev frynser, Det var stampet, farvet og trykket hos farver Spang i Frederiksborg (den tids navn for Hillerød). Sjalet var rødt med grønne blomster; det var så fint og blødt som silke. Skoene var som morgensko nu er, med lave hæle; det var ikke sådan nogle stylter, som de går med nu. Salmebogen havde kostet 5 mark hos boghandler Herts.
Så kom konfirmationsdagen. Da præsten kom til mig på kirkegulvet, spurgte han mig: »Kan du sige mig, min lille pige, hvorfor skabte Gud kun to mennesker?« »For at erindre os om, at vi alle nedstammer fra een far og een mor.« »Det var rigtigt, min pige.«
Mor var med mig i kirke; min far kom der ikke ret tit. Det gjorde min mor for den sags skyld heller ikke, men hun lagde ud for os og formanede os, og lærte os den bøn: »Bed, o Jesus, bed for mig. Bed mig ind i Himmerig, der at leve, der at bo i evig fred og ro.«
Man kan godt tænke på gudelige ting, fordi man ikke kommer i kirke. Tænk på hvor meget velsignelse Gud giver os, bare vi lægger mærke til det – det tænker jeg altid, når jeg går i min have og ser, hvor alting gror.«
Konfirmationen var meget vigtig. Den blev obligatorisk ved lov i 1830erne. Man skulle have lært at læse for at blive konfirmeret. Derfor skulle Margrethe læse for provsten i Hillerød. Man skulle være konfirmeret for at få en skudsmålsbog gjort gyldig hos sognepræsten, og uden skudsmålsbog kunne man ikke få arbejde. Skudsmålsbogen skulle påtegnes af sognefogeden, hvis man flyttede, og af ens hidtidige og nye arbejdsgiver ved tjenesteskift.
Skudsmålsbøger er for længst afskaffet, men vi har en del af disse bevaret i Alsønderup-Tjæreby Lokalarkiv.

En beskrivelse af Frederiksborg Amt i 1803

af †Gregers Begtrup

Den syndre Deel af Frederiksborg Amt, som støder til Roeskilde Amt, har ypperlige Jorder. Saaledes har Ølstykke Herred, og især Bondebyen Udlejre med de fortrinligste Jorder i Landet. Udlejre Bye har den Ære, at dens Jorder, formedelst deres Godhed, har tjent de kongelige Landmaalere i deres Taxation eller Bonitering af en given Jord, som Maalestok paa den bedste Jord. Ligeledes hører Omegnen af Slangerup blandt Landets bedste Sædemarker. Derimod de Partier, som grændse til Hirschholm og Kronborg Amt, have meget Skov og Tørveskiær. Bønderne finde i disse Skovegne deres Underholdning ikke ved Agerbrug allene, da de have kun lidet Korn at sælge, men fortjene meget ved at brænde Kul og sælge Tørv.
Kronborg Amt, det nordligste District i Sjelland, har den sletteste Jordbund, og dets Bønder ere maadelige Jordbrugere. Amtet har kun lidet god Agerjord, men er riig paa Skov og gode Tørvemoser. Omegnen af Helsingøer, Arresøe, Frederiksværk, Tidsvilde m.v. er særdeles skarp, hist og her findes Lyng og Eneriis.

Egnen omkring Tisvilde. P.C. Skovgaard 1845. Herunder: Kort fra 1793 over flyvesandet.

Paa Amtets Vesterkant, ved Tidsvilde, gives Flyvesand. Sandflugten greb saavidt om sig, at den bedækkede de

tilgrændsende Byers Jorder og forstyrrede en ældgammel Herregaard, ved Navn Asserboe. I Begyndelsen af det udløbne Aarhundrede naaede Sandet Arresøe, og tilstoppede Søens Udløb i Isefjorden. Nu blev der tænkt paa Flyvesandets Dæmpelse. Under Frederik den Fjerde gjorde Oberjægermester Gram, tilligemed en sagkyndig Mand Röel sig fortjente ved at standse dette Onde ved foresatte Gjerder og Marehalm. En trekantet Steenstøtte med Paaskrift i trende Sprog, blev opreist i 1738 for at vidne om Tidsalderens Bestræbelser for at standse og om muligt at hæve Sandflugten. Stormens Magt paa denne bare Egn seirede over Konstens Dæmninger, og satte flere Gange Egnens Beboere i Skræk. Vores gode Regjering har ikke sparet Omkostninger for at standse et saa ødelæggende Onde. I Aaret 1792 holdtes fem Materialvogne med Kudske og

ti Heste til at kjøre Tang paa Tidsvilde Sandflugt, og føre Steen til et Steendige af 9173 Favnes Længde, som indelukker Sandflugten. Diget er opført for kongelig Regning, og vedligeholdes af samme. Tangkjørselen har ophørt, da Flyvesanden er af den Beskaffenhed, at den ved god Fredning kan holdes inden for sine Grændser, hvilket erfarenhed har bekræftet. Denne Sandflugt, saavelsom de øvrige behandles efter Sandflugts Anordningen af 19. September 1792.

Mod Norden ligger Jægerspriis Amt. Det er mindre begunstiget af Naturen. Hvortil kommer den Ubillighed mod Landmanden paa det Jægerspriisiske District, at Jorden er forholdsmæssig for højt ansat i Hartkorn. Et Onde, som det høi Kgl. Rentekammer har i disse Aar været beskjæftiget med at formilde. Hornsherred har vel lette Jorder, der faaes ingen Hvede der, hverken af Forpagtere eller Præster, men megen Bælgsæd, baade gule og graa Ærter, ogsaa nogle tidlig modne Ærter. Hornsherreds Bondealmue er et meget flittig og vindskibelig Folk, dets Karle søges meget af de omkringliggende Kjøbstæder. Dette Herreds Prydelse er Selsøe Gods Arvefæstere. Deres Velstand, gode Heste og Vogne gjør dem i flere Miles Omkrids kjendelige.

Jægerspriis Amt udmærker sig ved tvende Hovedgaarde af usædvanlig Størrelse: Jægerspriis og Svanholm. Den første undergaaer en vigtig Forandring, Bønderne befries for Hoverie, og tilbydes Arvefæste. Svanholm er nok den sidste blant Sjellands Hovedgaarde, som har forladt Trevangsskiftet og ladet Hovmarkerne inddele paa holsteensviis.

Hans Majestæt Kongen er største Lodsejer i Sjelland. De kongelige Domainer udbrede sig over Kjøbenhavns, Hirschholms, Frederiksborg og Kronborg Amter, desuden besidder Kongen hele Odsherred, og de tvende anseelige Godser Jægerspriis og Petersgaard. Disse kongelige Domainers samlede Ager og Engs Hartkorn med Skov- og Mølleskyld, foruden Tiender, beløber sig til omtrent 15.000 Tønder Hartkorn.

Jægerspris. Akvarel af O.J. Rawert 1807. Kgl. Bibliotek.

Afsender: Frederiksborg Amts Historiske Samfund ved Henrik Bachmann, Gartnervænget 7, 3400 Hillerød

Et spændende kort

I Nationalmuseets gode gamle Antikvarisk Topografisk Arkiv findes mange herlige kort og tegninger, der ofte er løsrevet fra den arkivfond, de har hørt til. Det her viste udsnit af et udateret kort over Søborg fra arkivet er et godt supplement til artiklen om kagstenen i forrige nummer af FAHS.

Litra (bogstavbetegnelserne):
a) Slotsbygningens Plads, b) Graver om Slottet, c) Søen gik lige op til Murene, d) Tilkiørsel, som er opfyldt og befæsted med Pæle, e) Vindelbroe, f) Kongens Hauge, g) Teilovn, h) Bærer Navn af Bodils Kirkegaard, i) Borger Høy - en Castel Bakke, k) Wolde, l) Grav, m) Siide Sletten, hvor Søen har kundet samle sig, n) Hvorpaa har staaet Bygninger, o) Pladsen, hvor Søborg Kag stoed, p) Pæstegaarden, q) Gaardspladser, r) Kirken.